

قاعده حفظ نظام

محسن ملک‌افضلی اردکانی

www.ketab.ir

قاعده حفظ نظام

محسن ملک‌افضلی اردکانی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ سوم: ۱۳۹۹

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

شمارگان چاپ اول و دوم، ۴۰۰ نسخه

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: صبا

سرشناسه: ملک‌افضلی اردکانی، محسن

عنوان و نام پدیدآور: قاعده حفظ نظام / محسن ملک‌افضلی

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۵۱ص.

شابک: ۲ - ۴۰۷ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: قاعده حفظ نظام.

موضوع: Hefz-e Nezam forumla (Islamic law).

موضوع: قاعده نفی اختلال نظام.

موضوع: Nafy-e ekhtelal-e nezam forumla (Islamic law).

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۷۶۷م ج/۵۲/ ۱۶۹ BP

رده‌بندی دیوبند: ۳۳۴/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۹۰۰۰۹

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶ تلفن: ۸۸۵-۵۴۰۲ - ۸۸۵-۲۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روپروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۳۳۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

■ فهرست ■

۱۳	پیشگفتار.....
۱۷	مقدمه (بیان مسئله، ضرورت و هدف تحقیق).....
۲۰	الف) فرضیه‌های تحقیق.....
۲۱	ب) پیشینه تحقیق و نوآوری.....
۲۲	ج) گستره‌شناسی موضوع تحقیق.....
۲۳	د) روش تحقیق.....
۲۵	ه) شیوه گردآوری مطالب.....
۲۵	و) سازمان‌دهی تحقیق.....
۲۷	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۳۱	گفتار اول: مفهوم‌شناسی
۳۱	بند یکم) مفهوم نظام و انواع آن.....
۳۱	یک) مفهوم نظام.....
۳۱	۱. نظام در لغت.....
۳۳	۲. نظام در اصطلاح و مراتب آن.....
۳۳	۱-۲. مفهوم اصطلاحی نظام.....
۳۸	۲-۲. اقسام و مراتب نظام در مفهوم اصطلاحی.....
۵۱	دو) انواع خرده‌نظام.....
۵۲	۱. نظام سیاسی.....
۵۴	۲. نظام اجتماعی.....

- ۵۶..... ۳. نظام اقتصادی
- ۵۸..... ۴. نظام فرهنگی
- ۵۹..... سه) هدف از حفظ نظام
- ۶۳..... بند دوم) مفهوم نظم عمومی اقسام و قلمرو آن
- ۶۳..... یک) مفهوم نظم عمومی
- ۶۷..... دو) اقسام نظم عمومی
- ۶۸..... سه) قلمرو نظم عمومی
- ۶۹..... بند سوم) مفهوم مصلحت
- ۷۰..... یک) مصلحت در تشریح و مصلحت در اجرا
- ۷۳..... دو) گستره کاربرد مصلحت
- ۷۳..... سه) انواع مصلحت در حوزه اجرایی
- ۷۷..... چهار) مصلحت نظام
- ۷۸..... بند چهارم) مفهوم قاعده فقهی
- ۷۹..... یک) تعریف قاعده
- ۷۹..... ۱. قاعده در لغت
- ۸۰..... ۲. قاعده در اصطلاح فقهی
- ۸۲..... ۳. مشخصات قاعده به معنی عام
- ۸۳..... دو) معنی فقه
- ۸۴..... ۱. فقه در لغت
- ۸۴..... ۲. فقه در اصطلاح
- ۸۵..... سه) معنی قاعده فقهی
- ۹۰..... چهار) ویژگی‌های قاعده فقهی
- ۹۳..... پنج) انواع قواعد فقهی
- ۹۵..... شش) اصل «حفظ نظام» به عنوان یک قاعده فقهی
- ۹۷..... بند پنجم) سایر مفاهیم و اصطلاحات مرتبط با موضوع تحقیق
- ۹۷..... یک) اختلال نظام
- ۹۸..... دو) واجبات نظامیه
- ۱۰۳..... گفتار دوم: قلمرو و موارد کاربرد و استناد به «حفظ نظام»

- بند یکم) قلمرو کاربرد و استناد به «حفظ نظام» در فقه ۱۰۴
- یک) کاربرد حفظ نظام در فقه شیعه ۱۰۴
۱. در ابواب فقهی عبادات ۱۰۵
۲. در ابواب فقهی معاملات (به معنی اعم) ۱۰۶
- ۱-۲. فقه قضایی ۱۰۶
- ۲-۲. فقه اقتصادی ۱۱۰
- ۲-۳. فقه سیاسی ۱۱۷
- دو) حفظ نظام در فقه اهل سنت ۱۳۸
- بند دوم) قلمرو کاربرد و استناد به «حفظ نظام» در اصول فقه ۱۴۱
- یک) امارات و حفظ نظام ۱۴۱
- دو) اصول عملیه و حفظ نظام ۱۴۲
۱. اصل استحباب ۱۴۲
۲. اصل احتیاط ۱۴۳
- فصل دوم: حکم حفظ نظام و مبانی و مدارک قاعده حفظ نظام و ماهیت آن ۱۴۵**
- گفتار اول: حکم تکلیفی «حفظ نظام» و «اختلال نظام» و نوع آن ۱۴۹**
- بند یکم) حکم شرعی «حفظ نظام» و «اختلال نظام» ۱۵۰
- بند دوم) نوع حکم و وجوب حفظ نظام ۱۵۳
- یک) وجوب حفظ نظام، واجب عینی یا کفایی؟ ۱۵۴
۱. حفظ نظام عام اجتماع، واجب کفایی یا عینی؟ ۱۵۷
۲. حفظ خرده‌نظام‌ها و اسباب حفظ نظام، واجب کفایی یا عینی؟ ۱۵۸
۳. حفظ نظام اسلام، واجب کفایی یا عینی؟ ۱۶۳
- دو) وجوب حفظ نظام، واجب نفسی یا غیری؟ ۱۶۴
۱. وجوب حفظ نظام اسلام، واجب نفسی یا غیری؟ ۱۶۹
۲. وجوب حفظ نظام عام، واجب نفسی یا غیری؟ ۱۷۰
۳. وجوب حفظ خرده‌نظام‌ها، واجب نفسی یا غیری؟ ۱۷۱
- سه) وجوب حفظ نظام، واجب مطلق یا مشروط؟ ۱۷۱
- چهار) وجوب حفظ نظام، یک حکم اولی یا ثانوی؟ ۱۷۵
- پنج) حکم اجتماع وجوب حفظ نظام و برخی نواهی ۱۷۵

- ۱۷۶ ۱. اجتماع امر و نهی یا تعارض
- ۱۸۳ ۲. بیان حکم اجتماع امر به حفظ نظام و نهی از حرام
- ۱۸۶ ۳. آیا «هدف حفظ نظام»، «وسیله» را توجیه می‌کند یا خیر؟
- ۱۸۷ یک) شعار ماکیاولیستی
- ۱۹۱ دو) جایگاه شعار ماکیاولی در سیاست اسلامی
- ۲۰۹ **گفتار دوم: مبانی و مدارک قاعده حفظ نظام و ماهیت آن**
- ۲۰۹ بند یکم) مبانی نظری قاعده حفظ نظام
- ۲۱۲ یک) نظریه استخدام
- ۲۱۶ دو) نظریه وحدت اجتماعی
- ۲۱۷ سه) نظریه تضاد
- ۲۲۰ چهار) اصل اتحاد و هم‌بستگی
- ۲۲۲ پنج) نظریه فطرت
- ۲۲۳ بنا: دوم) مدارک و منابع قاعده حفظ نظام
- ۲۲۳ یک) کتاب
- ۲۲۴ ۱. آیه ۲۱۳ سوره بقره
- ۲۲۸ ۲. آیه ۱۰۵ سوره آل عمران
- ۲۳۰ ۳. آیه ۲۰۰ سوره آل عمران
- ۲۳۳ ۴. آیه ۱۰۷ سوره توبه
- ۲۳۵ ۵. آیه ۱۳ سوره حجرات
- ۲۳۷ ۶. آیه ۱۳ سوره شوری
- ۲۳۸ ۷. آیه ۹۴ سوره طه
- ۲۴۰ دو) سنت
- ۲۴۰ ۱. روایات
- ۲۴۵ ۲. سیره عملی
- ۲۴۵ نخست: سیره نبوی ﷺ
- ۲۵۴ دوم: سیره علوی ﷺ
- ۲۵۸ سوم: سیره حسنی ﷺ
- ۲۶۱ چهارم: سیره حسینی ﷺ

۲۶۳	پنجم: سیره رضوی ﷺ
۲۶۵	سه (اجماع)
۲۶۵	چهار (عقل)
۲۶۸	پنج (بنای عقلا)
۲۷۰	شش (ارتکاز متشرعه)
۲۷۲	هفت (مذاق شارع و شریعت)
۲۷۴	هشت (قواعد فقهی)
۲۷۴	۱. قاعده لا ضرر و حفظ نظام
۲۷۷	۲. قاعده نفی سبیل و حفظ نظام
۲۸۰	۳. قاعده مصلحت و حفظ نظام
۲۸۳	۴. قاعده تقدیم اهم بر مهم و حفظ نظام
۲۸۵	۵. قاعده حرمت اعانه بر اثم و حفظ نظام
۲۸۶	۶. قاعده عدالت و حفظ نظام
۲۸۹	نه (عمومات و ادله مربوط به نظم)
۲۹۱	فصل سوم: حرمت اختلال نظام
۲۹۵	گفتار اول: نوع و مفاد قاعده «حرمت اختلال نظام»
۲۹۵	بند یکم (نوع قاعده)
۲۹۶	بند دوم (مفاد قاعده)
۲۹۶	یک (مفاد عام)
۲۹۶	دو (مفاد خاص)
۲۹۹	گفتار دوم: مبانی و مدارک قاعده «حرمت اختلال نظام»
۳۰۱	گفتار سوم: ضمانت اجرای اختلال نظام
۳۰۱	بند یکم (اصل مجازات اختلال کننده در نظام)
۳۰۶	بند دوم (نوع مجازات اختلال کننده در نظام)
۳۰۶	یک (مجازات اخروی)
۳۰۷	دو (مجازات دنیوی)
۳۰۷	۱. مجازات تکوینی
۳۰۸	۲. مجازات‌های تشریحی و وضعی

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مترقی و نجات‌بخش آدمی در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزی در آنان شد و از دیگر سبب‌هاست نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب‌های بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه‌پروری و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقع فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری حسب‌الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشگرده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشگرده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق اسلامی، سیاست، اخلاق و مدیریت اسلامی است، به طور خاص با مطالعه نظامات اجتماعی، هدف‌های زیر را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام

۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در کشور و آن؛

۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛

۴. تحقیق درباره مسائل مستحدثه به انگیزه گره‌گشایی در زمینه‌های نوپیدای فقهی؛

۵. پاسخگویی به شبهات مطرح درباره فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛

۶. شناخت و نقد علمی مکتب‌ها و نظام‌های معارض.

تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام دکتر آقای محسن ملک‌افضلی اردکانی عضو هیئت علمی جامعه المصطفی‌العالمیه در گروه فقه و حقوق اسلامی پژوهشگرده نظام‌های اسلامی است، به موضوع قاعده حفظ نظام می‌پردازد.

یکی از مسائلی که در برخی ابواب مختلف فقه، مورد توجه و دقت نظر بسیاری از فقها قرار گرفته است، مسئله «حفظ نظام» است. اصطلاح «نظام» به

معانی و مفاهیم مختلفی به کار رفته است. هر یک از این مفاهیم که میان آنها رابطه طولی از کلی به جزئی وجود دارد، دارای احکام و آثار خاص خود است. «نظام» به مفهوم کلی، به معنی سامان داشتن زندگی و معیشت مردم در زمینه‌های گوناگون است. از «نظام» به معنی عام آن تحت عناوین و اصطلاحات گوناگونی مثل «نظام المسلمین»، «نظام الاسلام» یا «نظام الملة» در جامعه مسلمین و «نظام الخلق»، «نظام الاجتماع» و... در جوامع اسلامی و دیگر جوامع، یاد شده است؛ لکن در ابواب اختصاصی فقه معنی جزئی یا خاص مربوط به همان باب مورد نظر است؛ کما اینکه وقتی در باب متاجر از «نظام» یاد می‌شود وجه غالب آن نظام اقتصادی است و وقتی در ابواب فقهی سیاسی مربوط به حکومت از آن یاد می‌شود منظور، نظام سیاسی یا نوع حاکمیت است و وقتی در ابواب جهاد و دفاع مورد توجه قرار می‌گیرد، مراد از آن، کیان کشور اسلامی یا «بیضة الاسلام» است و به همین ترتیب در سایر ابواب فقهی.

بررسی متون فقهی روشن می‌سازد با توجه به اینکه حکم و جوب حفظ نظام و حرمت اختلال نظام در ابواب مختلف فقه و اصول به کار رفته و آثار مختلفی بر آن بار شده است، می‌توان این احکام کلی را به عنوان دو قاعده مستقل فقهی در ردیف سایر قواعد فقهی، بلکه از قواعد رئیسه به شمار آورد. صدق ویژگی‌های قاعده فقهی بر این قاعده شاهدی بر این مدعاست. بر این اساس قاعده و جوب حفظ نظام، قاعده‌ای «اصطیادی، عام (پرکاربرد)، واقعی (متضمن حکم اولی شرعی است) و متفق علیه است». این قاعده دارای آثار متعددی در عرصه‌های فقهی، حقوقی و اجتماعی است. تشریح حکم ثانوی و حکم ولایی، در عرصه فقه و اقتضانمودن احکام ویژه در عرصه حقوق داخلی و بین‌الملل از آثار این قاعده یا حکم کلی است. اتخاذ تدبیرهای حکومت در عرصه بین‌الملل و مرادده‌های خارجی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی، نمونه‌ای از آثار این قاعده در عرصه حقوق بین‌الملل به شمار می‌آید و مداخله در امور و حریم خصوصی افراد و ایجاد محدودیت در حقوق و

آزادی‌های اساسی آنها، از آثار آن در حوزه حقوق عمومی داخلی و لزوم یا وجوب مشارکت سیاسی و اجتماعی مردم در اداره امور کشور، مثل شرکت در انتخابات، حضور در صحنه‌های مختلف مردمی به عنوان پشتیبانی از نظام اسلامی و نظارت بر زمامداران از راه‌های دینی و قانونی، از آثار مهم سیاسی و اجتماعی این قاعده محسوب می‌شود.

بر خود فرض می‌دانیم از محقق محترم جناب حجت‌الاسلام دکتر آقای محسن ملک‌افضلی اردکانی، عضو هیئت علمی جامعه المصطفی‌العالمیه و همچنین از نظارت علمی اعضای محترم شورای علمی گروه فقه و حقوق اسلامی به‌ویژه ارزیابان محترم اثر جناب آقایان: دکتر محمدهادی کاویانی، حجت‌الاسلام دکتر فرج‌الله هدایت‌نیا، دکتر سیداحمد حبیب‌نژاد، مرحوم دکتر ناصر قربان‌نیا که در به‌ثمر رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، کمال تشکر و قدردانی خود را ابراز نماییم.

گفتنی است این اثر رساله دکتری نویسنده در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد بوده است که تحت راهنمایی استاد محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسن حائری و مشاوره استادان ارجمند دکتر محمدتقی فخلعی و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد ارسطا به رشته تحریر درآمده و از آن دفاع شده است. توفیقات روزافزون نویسنده محترم و استادان محترم را از خداوند متعال مسئلت می‌نماییم.

گروه فقه و حقوق اسلامی
پژوهشکده نظام‌های اسلامی